

PRILOZI

OSVRTI, PRIKAZI, RECENZIJE

Dragan Prole
Filozofski Fakultet, Novi Sad

MOŽE LI METAFIZIKA NAPREDOVATI?

(Immanuel Kant: *Koji su stvarni napreci koje je metafizika ostvarila u Nemačkoj od Lajbnicovih i Volfovih vremena*, Svetovi, Novi Sad 2004, prev. Drago Đurić)

Kantova rasprava o naprecima metafizike predstavlja svedočanstvo o tome koliko epohalni misaoni prodori teško i mukotrpno postaju prihvatljivi ne samo na planu opšte obrazovanosti, već i u okviru onog dela populacije koja sebe smatra filozofski obrazovanim i kompetentnom. O neophodnosti procesa strpljivog argumentovanja koji sledi nakon objavljivanja knjiga u kojima je već podrobno izložen, ali i unapređen čitav projekat sistema filozofije rečito govori i Kantova potreba da napiše prilog povodom nagradnog pitanja Kraljevske akademije nauka u Berlinu, raspisanog 1791, ali ništa manje ga ne ilustruje ni činjenica da je na tom konkursu kenigzberški filozof ostao bez nagrade.

U nastojanju da nanovo doprinese razjašnjenju nedoumica u vezi sa vlastitim pojmom filozofije, ali i da pritom ponudi odgovor na postavljeni akademski zadatak Kant se nije usmerio na izradu istorijsko-filozofske rasprave koja bi u svom fokusu imala mogućnost demonstracije i ustanovljavanja eventualnog napretka na temelju istraživanja niza filozofskih projekata koji su usledili nakon Lajbnica i Volfa. Specifičnost Kantovog pristupa pitanju o naprecima metafizike valja sagledati u krajnje svedenom i suženom okviru u kojem je ono tematizovano. Postavljen u središte samog pojma metafizike, problem napretka Kantu je poslužio za sučeljavanje vlastitog projekta transcendentale filozofije sa tzv. „školskom metafizikom”, odnosno Volfovom filozofskom sistemom, izgrađenom na pretpostavkama

Lajbnicove filozofije. Zbog toga Kant u raspravu neće uvoditi dugu tradiciju filozofije koja prethodi dvojici pomenutih nemačkih filozofa, tako da su iz nje izostali kako Kantovi antički uzori, tako i utemeljivači novovekovne filozofije. Iz istog razloga je izostalo ispitivanje Lajbnicovog, odnosno Volfovog polemičkog stava prema sholastičkoj eksplicaciji filozofije u kojem treba videti argumentativnu snagu koja je obezbedila ugled njihovim filozofskim pozicijama, ali i svojevrni kriterijum na osnovu kojeg bi se moglo govoriti o tome, da li je neka potonja filozofija uopšte pokazala opravdanost napuštanja određenog manira filozofiranja a ako je to ipak učinila - na osnovu kojih filozofskih razloga?

Kantov dijalog sa Volfovom filozofijom odvijaće se u skladu sa raspravom o mogućnostima napredovanja unutar samog pojma metafizike, tj. u okviru realizacije njoj inherentne svrhe: „da li je metafizika, odvajkada pa sve do neposredno nakon *Lajbnicovog* i *Volfovog* vremena, načinila uopšte makar jedan korak u onome što sačinjava njenu istinsku svrhu i razlog njenog postojanja; jer se samo ako se ovo desilo, može pitati o njenom daljem napredovanju koje bi ona mogla da učini od izvesne vremenske tačke” (str. 84). Zbog toga Kant ne obrazlaže *in extenso* pomake koje su na planu metafizikih „umnih misli” načinili Lajbnic i Volf u odnosu na celokupnu povest metafizike, niti odmerava zasluge Volfovog pojmovnika za budući razvoj filozofije (u filozofski jezik Volf je uveo pojmove *svest*, *Bewußtsein*;

predstava, Vorstellung; odnos Verhältnis, a u svakodnevni jezik pojmove a priori i a posteriori). Njegova rasprava kreće se u skladu sa direkcijom samog nagradnog pitanja i najpre će izložiti sumarne rezultate do kojih je došla Lajbnicova i Volfova filozofija „stav *identiteta nerazlučivog*, stav *dovoljnog razloga*, i na kraju *monadologija*, zajedno sačinjavaju ono novo što su Lajbnic i posle njega Volf ... pokušali da unesu u metafiziku teorijske filozofije. Zaslužuju li ovi pokušaji da se nazovu njenim naprecima, ako se zanemari da su za to zaista mogli da budu pripremljeni, može se ... prepuštiti sudu onih koji se u tom pogledu neće zavesti velikim imenima” (str. 45).

Neophodnost izbegavanja „zavodenja” velikim imenima ne znači da Lajbnicu i Volfu valja odreći sve zasluge. Naprotiv. Volfova namera da uzdigne metafiziku do ranga nauke putem utemeljenja njenih iskaza i obrazovanjem sposobnosti da se dokažu iskazi u kojima se nešto tvrdi (*habitus asserta demonstrandi*) i po Kantovom mišljenju zaslužuje svaku pohvalu jer zahvaljujući izgrađivanju *methodus scientifica* u filozofski način mišljenja unosi jasnost, određenost i demonstrativnu temeljitost. Međutim, njihovo stanovište Kant ipak karakteriše kao stadijum *teorijsko-dogmatskog napredovanja*, što posmatrano po sebi, predstavlja svojevrstan oksimoron – jer kako napredovanje u filozofiji može biti dogmatsko?

Filozofija Lajbnica i Volfa se, s jedne strane, u *istorijsko-filozofskom smislu* može odrediti kao *napredak*, jer nastoji da razvije sistem svih principa saznanja čistog teorijskog uma pomoću pojmova, ali da pritom čak i provede iskustvenu proveru svojih saznanja: „moći ljudskog razuma se ne mogu saznati drugačije nego putem iskustva u kojem ih koristimo”¹. S druge strane, njihovo stanovište je *s obzirom na pojam i zadatak metafizike* ujedno i *dogmatsko*, ne samo zato što uprkos proklamovane uloge iskustva kao medijuma metafizičkih saznanja Volf zaključuje da je *duša ona suština*

*koja u nama misli*², već pre svega stoga što „je ona, pri svem ovom njenom preradivanju, namerno ostala uvek samo na polju logike, a ka metafizici nije učinila nijedan korak, a još manje u njoj, te time dokazala da o razlici sintetičkih od analitičkih sudova nije imala nikakvo razgovetno znanje” (str. 33).

Osnovni kritički argument koji Kant upućuje Lajbnic-Volfovoj metafizici odnosi se na njihovo nastojanje da, u nameri naučnog saznanja putem predikata direktno odrede apsolut, što prema kritičkoj poziciji neminovno proizvodi *transcendentalni privid*. Dogmatizam „oholog imena ontologije” koji bi se mogao neutralisati jedino putem „skromnijeg” projekta analitike čistog razuma sa Kantove strane doveden je u pitanje principijelnim ustreljenjem protiv doktrine koja potencijalne filozofske napretke omogućene razlikovanjem sintetičkih i analitičkih sudova zapravo u potpunosti anulira pokušavajući da proдре izvan granica sintetičkih saznanja a priori. Osnovna i nepremostiva razlika između dogmatskog i nedogmatskog filozofskog postupka skoncentriše se upravo u „upotrebi” sintetičkih sudova a priori – dogmatska upotreba tih sudova odnosi se na *ens in genere* (što kod Kanta biva pojmljeno kao *stvar po sebi*), dok je nedogmatska upotreba restriktivno limitirana na stvari kao predmete čula.

Razrešenje akademijinog zadatka po Kantu je moguće tek ukoliko se njeno pitanje promisli u kontekstu same Lajbnic-Volfove filozofije – naime, o naprecima metafizike nakon Lajbnica i Volfa može se legitimno govoriti tek ukoliko se utvrdi da li je u njihovoj filozofskoj poziciji zaista došlo do nekog *stvarnog napretka* u pogledu *svrhe* same metafizike, što je prećutno sugerisano i samim pitanjem. Kantov odgovor na pitanje *o stvarnim naprecima* kod Lajbnica i Volfa je izrazito negativan: „sada se, sa najvećom izvesnošću može pokazati da sve do Lajbnicovog i Volfovog vremena, uključujući i njega samog, metafizika nije u pogledu one svoje suštinske svrhe osvarila ni najmanju dobit, pa čak ni o samom *pojmu* ma kojeg natčulnog objekta, tako da istovremeno može

¹ Vernünftige gedanken von den Kräften des menschlichen Verstandes und Ihrem richtigen Gebrauche in Erkänntniß der Wahrheit. Den Liebhabern der Wahrheit mitgetheilt von Christian Freyherrn von Wolff, Halle 1754, Vorrede

² ibid, S. 8

teorijski dokazati realitet ovog pojma, koji bi bio najmanji mogući napredak prema onom natčulnom” (str. 87).

Reakcija na „dogmatski” karakter napredovanja metafizike prema Kantu nije mogla biti drugačija od osporavanja i gubitka interesa koji se odnosio jednako i na formu i na sadržaj Volfove metafizike. To osporavanje je kod Kanta označeno kao drugi stadijum metafizike oličen u skepticizmu čistog uma. Značaj skeptičkog stava prema metafizici počiva na uvidu da *metaphysica generalis* nije u stanju da razvije prve principe i pojmove koji su u upotrebi u celokupnom umnom saznanju, ali ne zbog slabosti i nedorečenosti Lajbnicovog i Volfvog mišljenja, nego zbog toga što teme kojima se bave *racionalna teologija*, *kosmologija* i *psihologija* ni ne mogu biti legitiman predmet teorijske spoznaje. Skepticizam u odnosu na takav pojam metafizike nije ništa drugo nego reakcija uma, a ne izraz jalovog negodovanja. Međutim, i pored svoje umnosti skeptički stav svakako pokazuje unutrašnje granice, budući da njegovi metafizički učinci onemogućavaju da on bude predstavljen kao stadijum koji je u sebi celovit i dovršen. „Zastoj” u pogledu napredovanja metafizike koji je prouzrokovan skeptičkom intervencijom po Kantu je i nužan i delotvoran, jer suočava metafizički sistem filozofije sa njegovim vlastitim granicama: „ovaj skeptički zastoj ... je upravo blagotvoran, pošto bi nam bez njega morala promaći najveća nastrojenost čoveka, s kojom napuštamo i metafiziku, kada je reč o njenoj krajnjoj svrsi, i ograničavamo našu upotrebu uma samo na ono čulno” (str. 105).

Provokacija skepticizma doprinela je da Lajbnic-Volfova revizija sholastičke filozofije rezultira u novoj reviziji sistema metafizike – Kantovoj transcendentalnoj filozofiji. Tek njenim kritičkim utemeljenjem metafizika se približila željenim naprecima, jer se utemeljenje koje se oslanjalo na matematičku metodu *mos geometricus* kao jedinu raspoloživu naučnu metodu mora transformisati u pravcu koji zahteva da se svaki filozofski stav slaže sa celinom čiste upotrebe uma. Nastojanja metafizike da obuhvati ono transcendentno ne mogu pomoći u ostvarivanju njene krajnje svrhe, ali

ni radikalni okret ka sferi čulnosti ne vodi ka željenom ishodu. Insitiranje na metafizičkom preimućstvu iskustvenog saznanja sa sobom povlači i nemogućnost transcendentalne filozofije, budući da saznanja a posteriori ne mogu obezbediti sintetički karakter, čime se obesmišljava i sama osnova transcendentalnosti. Imamo li to u vidu, priznaćemo da je Kantov kritički projekat „deljenjem zakonodavne metafizike u dve odaje, doskočio kako despotizmu empirizma, isto tako i anarhičnoj razuzdanosti neograničene filodoksije” (str.105).

Razloge za Kantovu uzdržanu ocenu u pogledu napretka koji je omogućen Lajbnic-Volfvim sistemom metafizike ne treba videti u tobožnjem istorijsko-filozofskom pesimizmu, a još manje u proizvoljnosti tvrdjenja koje napretke pripisuje samo vlastitoj filozofskoj poziciji. Kantov uvid u povest metafizike pokazuje da se pojam napretka ne može vezivati uz očiglednost *početka* metafizičke filozofije. S druge strane, u početnoj artikulaciji metafizičkih problema i ustanovljenju pojmovnika na osnovu kojeg se ti problemi istražuju ne treba prepoznati nezrelost i slabosti samo zato što su početni, ali isto tako filozofski nije opravdano *poistovećivati razvoj i napredak*. Legitimnost govora o napretku omogućena je tek nakon razvoja metafizike koji ne zavisi od genijalnosti pojedinih filozofa, već se odvija prema *nužnim* koracima u istraživanju uma. Apriorna demonstracija tih koraka biće samo uvod u Fichteov pojam pragmatičke povesti ljudskog duha, kao i Hegelov projekat istorije filozofije i filozofije povesti.

Robert Muzil je primerom svog junaka Terlesa pokazao da susret sa Kantovom filozofijom vrlo lako podstiče misaono sazrevanje koje može biti praćeno i osećajem starenja, ali i fiziološke reakcije, poput znojenja. Čitaocu koji se već poprilično „oznojao” nad Kantovim delima spis o naprecima metafizike u suštinskom smislu neće doneti mnogo toga novog. Ono što predstavlja njegovu vrednost i značaj pre se može vezati uz pomenuto filozofsko sazrevanje do kojeg dolazi ukoliko čitalac dovoljno strpljivo prati hod imanentnog razvijanja filozofske argumentacije, po čemu Kant, bez obzira na sve opravdane kritike koje mu se

već dva veka upućuju, još uvek spada u uzak krug filozofa u kojima valja prepoznati nenađmašne filozofske uzore. Zbog toga je spis o naprecima metafizike jednako preporučljiv i

upućenima u Kantove *kritike*, kao i onima koji tek započinju svoj susret sa ovim klasikom filozofske misli.

Valentina Čizmar
Filozofski fakultet, Novi Sad

FENOMENOLOŠKA ANALIZA UNUTRAŠNJE VREMENSKE SVESTI

(Edmund Huserl, *Predavanja o fenomenologiji unutrašnje vremenske svesti*,
Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci • Novi Sad, 2004.god)

Knjiga Edmunda Huserla (Edmund Huserl, 1859–1938) „Predavanja o fenomenologiji unutrašnje vremenske svesti” najnoviji je prevod jednog dela ovog nemačkog filozofa na naš jezik. Ovaj spis iznet je u formi predavanja koja je Huserl držao u Getingenu u periodu od 1905. do 1910. godine. Knjiga je doživela svoje prvo izdanje u Marburgu na Lani aprila 1828. godine u uredništvu Martina Hajdegera [Martin Heidegger], koji je nju priredio u čast svome učitelju. Pored Hajdegerovog izdanja o istoj probelmatici postoji i izdanje Rudolfa Barneta iz 1985 godine, ali u nešto opširnijem obimu. U srpskoj filozofskoj literaturi ona se pojavila 2004. godine u prevodu Časlava D. Koprivice, u izdanju Biblioteke Matice Srpske iz Novog Sada.

Mnoga Huserlova dela još nisu prevedena na naš jezik, čak i ona od kapitalnog značaja, a od onih čiji prevod je dostupan našoj čitalackoj publici valja podsetiti na sledeća:

„Filozofija kao stroga nauka” (prevod: Dafina i Milan Damjanovic, Beograd, Kultura, 1967, str.54);

„Kriza evropskih nauka i transcendentalna fenomenologija” (prevod: Zoran Đindić i Dunja Melčić, Gornji Milanovac, Dečje novine, 1991, str 462);

„Kriza evropskih znanosti i transcendentalna fenomenologija: Uvod u fenomenološku filozofiju” (prevod: Ante Pažanin, Zagreb,

Globus, 1990 godina, str.275);

„Ideja fenomenologije” (prevod: Slobodan Novakov i Vlastimir Đaković, Beograd, Beogradsko Izdavačko-grafički zavod, 1975. Str.105);

„Ogled o izvoru geometrije” (prevod: Miroslav Prokopijević, Osijek, Izdavački Centar Revija radničkog sveučilišta „Božidar Maslarić”, 1982, str.33);

„Kartezijanske meditacije I i II” (prevod: Franjo Zenko, Zagreb, Centar za kulturnu djelatnost Saveza socijalističke omladine, 1975-6 str.185 i 300);

„Otkrivanje transcendentalne sfere bitka kao monadološkog intersubjektiviteta” (Časopis Ideje:jugoslovenski časopis za teoriju savremenog društva, 1971, str 249-277)

Veliku zaslugu Huserl je najpre stekao delom „Logička istraživanja” u dva toma (1900-01), a od drugih značajnih dela koja kod nas nisu prevedena treba pomenuti barem još i dela: „Ideja za čistu fenomenologiju i fenomenološku filozofiju I” (1913), „Formalna i transcendentalna logika” (1929), „Iskustvo i sud” (1939). Znatno deo njegovih radova je preveden na mnoge jezike, tako npr. na francuski, što je osobito zasluga Žaka Deride [Jacques Derrida], kao i na ruski, u prevodu Lava Šestova i drugih.

U časopisu „PHILOSOPHIA” objavljen je najobimniji i najznačajniji prilog o Huserlovoj